

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV ÖST RAPPORT 2007:39

ARKEOLOGISK FÖRUNDESRÖKNING I FORM AV ANTIKVARISK KONTROLL

Kulturlager vid "Grå huset" **- Bergsbrogården/Skiöldska gården**

RAÄ 96, Kv Bergsbron 8
Norrköpings stad och kommun
Östergötland

Dnr 422-4827-2006

Magnus Stibéus

UV ÖST RAPPORT 2007:39

ARKEOLOGISK FÖRUNDESRÖKNING I FORM AV ANTIKVARISK KONTROLL

Kulturlager vid "Grå huset"

- Bergsbrogården/Skiöldska gården

RAÄ 96, Kv Bergsbron 8
Norrköpings stad och kommun
Östergötland

Dnr 422-4827-2006

Magnus Stibéus

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

Riksantikvarieämbetet

Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV Öst

Roxengatan 7, 582 73 Linköping

Tel. 013-24 47 00

Fax 013-10 13 24

uvost@raa.se

www.raa.se/uv

Omslagsbild "Grå huset" ligger på norra sidan av Motala ström. Foto Magnus Stibéus.

Produktion/grafisk form Britt Lundberg

Grafik Lars Östlin

Foto Magnus Stibéus

Utskrift UV Öst, Linköping 2007

Kartor ur allmänt kartmaterial, ©Lantmäteriverket, 801 82 Gävle. Dnr L 1999/3.

© 2007 Riksantikvarieämbetet

UV Öst, Rapport 2007:39

ISSN 1404-0875

Innehåll

Sammanfattning	5
Bakgrund	5
Syfte	5
Kulturmiljö	6
Historik	6
Kvarteret Bergsbron	8
Tidigare undersökningar i området	8
Frågeställningar	8
Metod och genomförande	9
Resultat	9
Referenser	12
Litteratur	12
Övriga referenser	12
Administrativa uppgifter	12

Fig 1. Karta över Östergötland med platsen för undersökningen markerad.

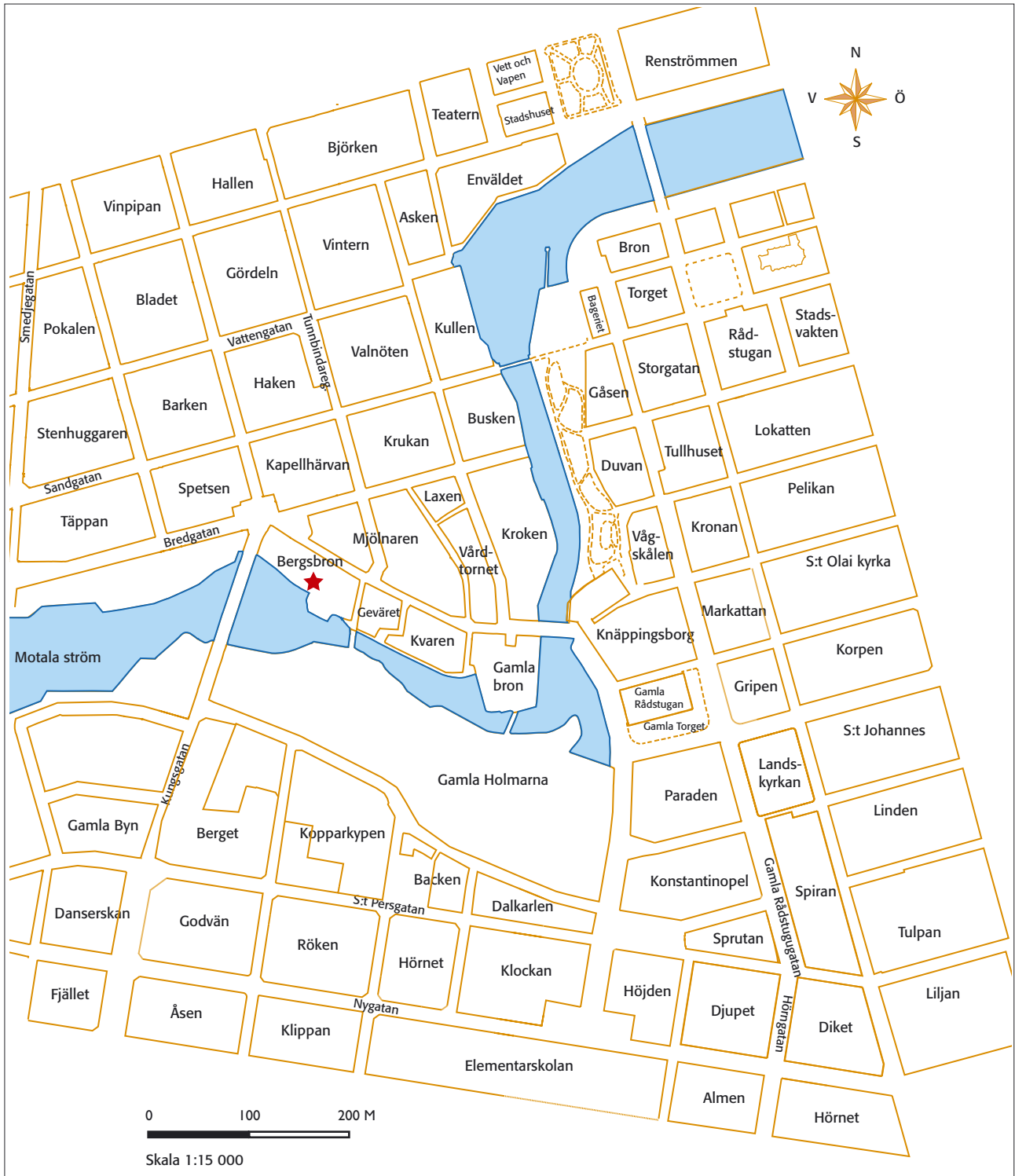

Fig 2. Utsnitt ur Norrköpings stadskarta med undersökningsområdet markerat.

Arkeologisk förundersökning i form av antikvarisk kontroll

Kulturlager vid "Grå huset"

– Bergsbrogården/Skiöldska gården

Sammanfattning

Riksantikvarieämbetet, avdelningen för arkeologiska undersökningar UV Öst, genomförde i april 2007 en arkeologisk förundersökning i form av antikvarisk kontroll vid "Grå huset" i Norrköping. Byggnaden, som ligger på norra sidan av Motala ström, är belägen väster om Stadsmuseet och utnyttjas i dess verksamhet.

Norra sidan av "Grå huset" hade fuktproblem, varför det bedömdes som nödvändigt att schakta för att göra en ny dränering utmed norra fasaden. Stadspartner AB i Norrköping ansökte om tillstånd för markgreppen och bekostade även den arkeologiska förundersökningen. Undersökningen visade på bevarade kulturlager utmed byggnadens nordöstra del, bl a i form av ett brandlager. Här påträffades även några äldre fynd, som t ex stengodsskärvor. Påträffade äldre lämningar undersöktes och dokumenterades, varför de aktuella dräneringsarbetena inte bedömdes kräva några ytterligare antikvariska insatser.

Bakgrund

"Grå huset" vid Stadsmuseet i Norrköping hade visat sig ha fuktproblem, bl a i form av fuktutslag på norra gaveln samt dålig lukt inomhus. Stadspartner AB ställde därför till Länsstyrelsen i Östergötlands län en ansökan om tillstånd för schaktningsarbeten i syfte att åtgärda problemen. Åtgärdsförslaget innebar bl a ca 1 meter djupa schaktningar för ny dränering utmed den norra fasaden. Schakten föreslogs att återfyllas med dränerande material.

Den aktuella byggnaden ligger inom RAÄ 96 (Norrköpings medeltida stadsområde), i anslutning till Motala ströms norra strand. Denna del av Norrköping har sannolikt utgjort en del av ortens absoluta kärnområde avseende såväl bostads- som tidig industribebyggelse ända sedan dess etablering. Den planerade exploateringsläge i stadsrummet gjorde det möjligt att bevarade äldre lämningar, både i form av kulturlager och konstruktioner, kunde komma att beröras.

Enligt uppgift från stadsantikvarie Ann-Charlotte Hertz har det aktuella området varit föremål för omfattande markarbeten tidigare (muntlig uppgift). De kända äldre markarbetena ansågs helt eller delvis kunna ha förstört eventuella äldre lämningar. I det fall det dock finns bevarade lämningar är det av stort arkeologiskt intresse att dessa dokumenteras och tolkas i syfte att förstå utvecklingen i denna del av staden i ett långtidsperspektiv.

Syfte

Länsstyrelsens bedömning var att de planerade arbetena kunde genomföras som en arkeologisk förundersökning i form av en antikvarisk kontroll. Därigenom fanns det också en möjlighet att styra arbetet så att fornlämning inte berördes. Eventuella berörda lämningar skulle dokumenteras arkeologiskt. I samband med den antikvariska kontrollen skulle det även göras en bedömning av risken för uttorkning av eventuella bevarade kulturlager angränsande mot det aktuella schaktet. Det ansågs även vara av antikvarisk vikt att den arkeologiska undersökningen genomfördes då återfyllnaden av schakten planerades att göras med dränerande material, något som påskyndar nedbrytningen av eventuellt bevarat organiskt material. En sådan nedbrytning innebär inte bara en kunskapsförlust utan kan även resultera i sättningar i marken vilket kan inverka menligt på intilliggande byggnader.

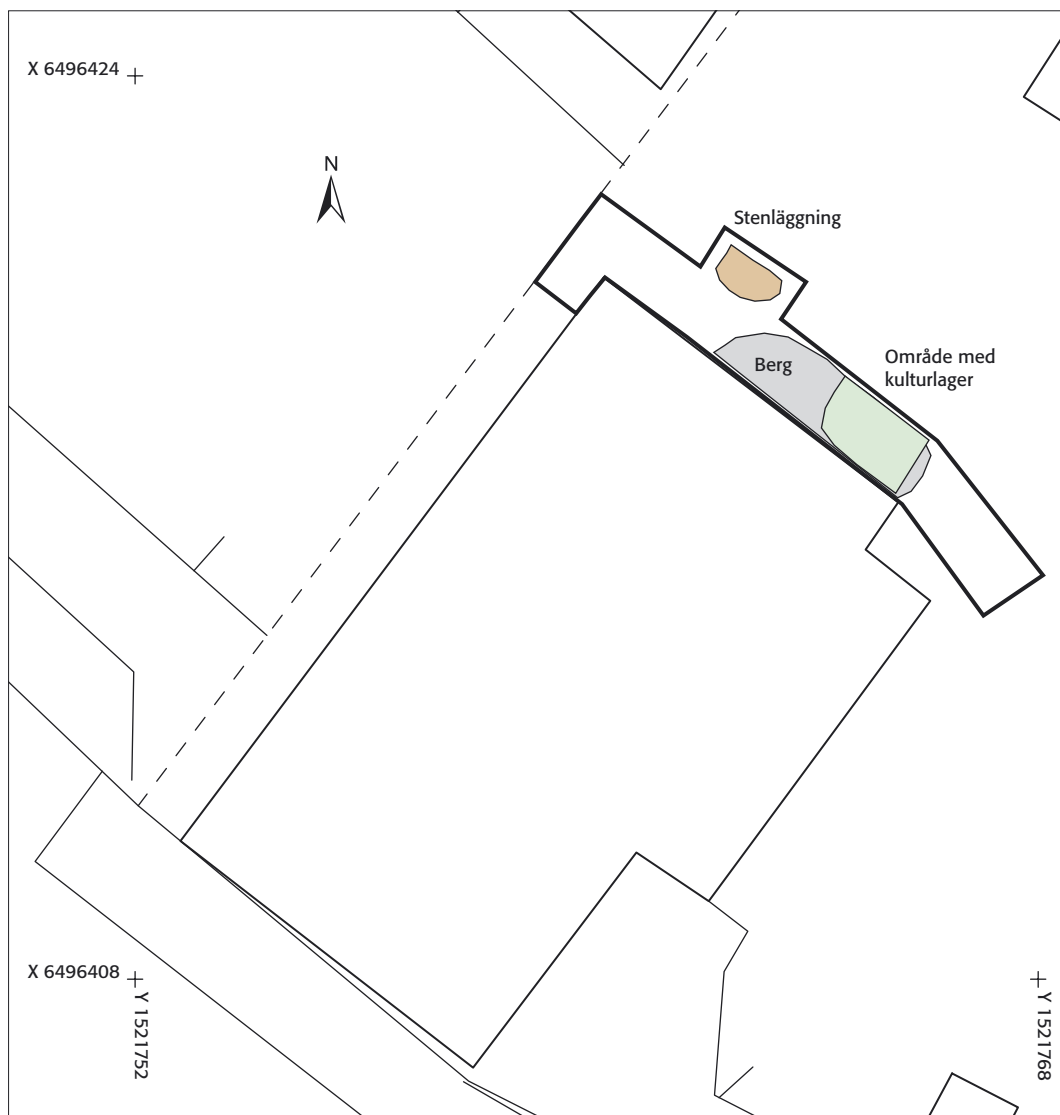

Fig 3. Fastighetskartan med undersökningen markerad. Påträffade lämningar har här markerats. Skala 1:75.

Kulturmiljö

Historik

Norrköping är en av Östergötlands sex medeltida städer. Det medeltida stadsområdet har tidigare lokaliserats kring området mellan de bägge kyrkorna S:t Johannes och S:t Olai, samt i kvarteren väster om Gamla Bron. Norrköping omnämns i de skriftliga källorna första gången på 1280-talet i samband med en donation av ett laxfiske. Från 1300-talet finns påtagliga indikationer i det skriftliga källmaterialet på att Norrköping var en urban ort och det har antagits att den föregåtts av en tidigmedeltida centralort. Trots detta har medeltida bebyggelse endast konstaterats på ett fåtal platser i staden. Norrköping var under stormaktstiden en av de viktigaste städerna i Sverige. I slutet av 1500-talet hade den industriella utvecklingen tagit fart, som en följd av den östgötska bergslagens utveckling. Från år 1613 blev Norrköping residensstad och orten blev Sveriges första egentliga industristad i och med Holmens bruk och grundandet av klädesfabriken Drag år 1642. Den äldsta stadskartan från 1640 tillkom i samband med att en rätvinklig stadsplan planerades. Kartan upprättades som en plan över befintligt gatunät, vilket tros ha medeltida rötter. Kartan ger en uppfattning om stadens utsträckning och övergripande utseende under första delen av 1600-talet, innan staden reglerades. Stadens gatunät kom därefter successivt att regleras och få sitt moderna utseende efter de omfattande stadsbränderna 1655 och 1719. Riktigheten i 1640 års karta har emellertid under senare år ifrågasatts, som en följd av arkeologiska undersökningsresultat i staden. Det aktuella kvarteret

ligger inom RAÄ 96 (Norrköpings medeltida stadsområde) i anslutning till Motala ströms norra strand. Denna del av Norrköping har troligen utgjort en del av ortens äldsta kärnområde, avseende såväl bostads- som tidig industribebyggelse, sedan dess etablering (Karlsson och Tagesson 2003).

Kvarteret Bergsbron 8

Kvarteret Bergsbron ligger utefter Motala ströms norra sida i utkanten av det område som ingått i stadsområdet på den äldsta kartan över Norrköping från 1640.

Den aktuella gården kallas Bergsbrogården eller Skiöldska gården. Den gulfärgade huvudbyggnaden vid Västgötegatan anses vara uppförd omkring 1750 av gördelmakaren Abraham Bergman. Flyglarna ut mot Strömmen tillkom 1811. Även trapphuset med utsiktstornet är från 1800-talet.

På gårdens östra sida finns en rödfärgad träbyggnad, vilken uppges vara uppförd 1811 som förråd med vattenhjul mot Strömmen. Huset byggdes senare om till stall och garage. Idag fungerar huset som verkstad och förråd för Stadsmuseet. Den nu aktuella byggnaden, ”Grå huset”, uppfördes år 1831. Huset är uppfört i tegel på en stengrund. Byggnaden har använts som ull- och färgerimagasin. Vid sekelskiftet 1900 fanns här trikåväveri och handstickning. Idag används byggnaden av Stadsmuseet, bl a i skolverksamhet och som ateljé.

Kring 1800 uppförde en av ägarna till Bergsbrogården, Beurling, ett litet runt lusthus i grekisk tempelstil på Speyermans holme i söder. År 1868 flyttades ytterligare ett lusthus till holmen.

På gården har genom åren bott bildhuggare, garvare och textilfabrikörer. År 1928 övertog Emil Sköld hela gården och Norrköpings färgeri AB flyttade in. Bergsbrogården köptes av kommunen år 1970 och är byggnadsminne sedan år 1990 (uppgifter: <http://www.norrkoping.se/kultur-fritid/museer/stadsmuseum/museet/bakgrund> och skyltar på de befintliga byggnaderna).

Fig 4 (t v). ”Grå huset” syns i bildens bakgrund. Schaktningarna gjordes utmed den norra sidan, vilken ses här. Till vänster i bilden skimtar det gula gatuhuset, vars äldsta delar brukar föras till mitten av 1700-talet. Foto Magnus Stibéus.

Fig 5 (t h). ”Grå huset” mot väster. Som synes sluttar terrängen ner mot strömmen. Foto Magnus Stibéus.

Tidigare undersökningar i området

Ett flertal arkeologiska undersökningar har gjorts i omgivningarna. Kvarteret Mjölaren, norr om Västgötegatan, har undersökts vid flera tillfällen. En utgrävning i början av 1980-talet visade att området utnyttjats för bebyggelse och som begravningsplats under medeltiden. Ytterligare en förundersökning 1998 förstärkte denna bild, med bl a flera gravar. Troligen etablerades bebyggelsen i denna del av området under senare delen av 1300-talet eller början av 1400-talet. Begravningsplatsen bedömdes ha tillkommit på 1400-talet och bör ha tillhört ett S:ta Gertrudkapell (Lindgren-Herz 1998). En 1600-talskällare undersöktes samma år i kvarteret (Nielsen 2003a).

I västra delen av kvarteret, tidigare kvarteret Trehörningen, har spår av odling och äldre bebyggelse dokumenterats (Lindgren-Herz 1997). Några undersökningar i nordväst kan nämnas. Sentida lämningar har dokumenterats i kvarteret Spetsen (Hedvall och Karlsson 2002). Trähusbebyggelse och en tunnvalvd källare undersöktes år 1997 i kvarteret Täppan. Bebyggelsen kunde till delar föras till den äldre stadsbilden från tidigt 1600-tal (Nielsen 2003b). Vid undersökningar i sistnämnda kvarter och i Sandgatan har spår av odling påträffats, tolkad till sent 1500-tal och tidigt 1600-tal (Sundberg 1999).

Kvarteret Bergsbron 7 i väster har blivit föremål för flera antikvariska insatser genom åren. År 1927 och 1962 dokumenterades tre källare här på tomtens västra del. Källarna har daterats till början av 1600-talet. Vid en utgrävning 1970 dokumenterades bl a ett kulturlager (0,2–0,4 m kraftigt), en stengrund och en stenläggning. Vid en förundersökning år 1993 inför en planerad utbyggnad av Norrköpings stadsmuseum grävdes fem provschakt på tomten. Schakten grävdes dels på den norra halvan upp mot Västgötegatan, dels på den södra delen, nedanför en terrasskant. Två av schakten grävdes i nära anslutning till ”Grå huset”; schakt 1:s södra kant hade grävts ca 5 m nordväst om ”Grå huset” och schakt 5 grävdes endast någon meter väster om ”Grå huset”. Vid förundersökningen påträffades ca 0,5–1,0 m kraftiga kulturlager på områdets norra del. Kulturlagren var tjockast mot Västgötegatan i nordväst. Den äldsta aktivitetsfasen (fas I) på området kunde dateras till 1600-talets slut–1700-talet. Vid undersökningen påträffades rester av tre eller fyra hus och stenläggningar. Till fas II, som började i slutet av 1700-talet, räknades rester av ett hus och en stenläggning (norra delen av schakt 1, vilken gränsade till kvarteret Bergsbron 8), som hade brunnit. Denna bebyggelse hade samma orientering som återfinns på stadskartan från 1640, vilken gick på skrå mot dagens tomtindelning. Södra delen av schakt 1 saknade rester av bebyggelse. Här var kulturlagertjockleken ca 0,5 m. Ett påfört lager av aska och sot (benämnt lager 32) låg ett par decimeter under dagens marknivå. Detta lager täckte i sin tur ett ca 0,2 meter tjockt lager med mörkbrun humusblandad sand med enstaka tegelflis och kol (lager 35), som bredde ut sig över den sterila sanden. Schakt 5, som också grävdes nära ”Grå huset”, innehöll inga äldre lämningar (Petersson 1997 s 5ff).

Frågeställningar

Målsättningen med den arkeologiska förundersökningen var att identifiera eventuella bevarade äldre lämningar, tolka och dokumentera dessa samt sätta in resultaten i ett kulturhistoriskt sammanhang avseende orten som helhet. Mot bakgrund från tidigare undersökningar i omgivningarna och med kännedom om det aktuella kvarteret bedömdes det kunna finnas förutsättningar för i första hand kulturlager och bebyggelseämningar från 1600–1700-talen inom området. Närheten till de medeltida lämningarna i kvarteret Mjölaren i norr gjorde det också möjligt att här skulle kunna finnas spår av medeltida aktiviteter. Några av de konkreta frågeställningarna formulerades enligt följande:

- Fanns det bevarade kulturlager inom området?
- Hur såg områdets topografi ut i äldre tid?
- Var det möjligt att göra en bedömning om platsen haft medeltida aktiviteter?

Metod och genomförande

Det arkeologiska arbetet genomfördes i direkt anslutning till att schaktet för dräneringen grävdes med maskin utmed husets norra sida. Först plockades den befintliga kullerstensläggningen bort för hand av entreprenören, varefter maskinschaktningen påbörjades vid husets nordvästra hörn. Startpunkten för schaktet var ca 0,5 m söderut från hushörnet, utmed husets västsida. Därefter grävdes ett ca 1,10 m brett schakt direkt norrut från huset. Schaktet fortsatte ytterligare ett par meter öster om huset fram till en befintlig brunn. Schaktet kom även att utvidgas en bit i norr, för att erhålla rätt lutning i den nya markbeläggningen. Som mest grävdes schaktet till ett djup på ca 1 m från dagens markyta. De bevarade äldre kulturlagren handgrävdes med skyffel och skårslev. Det grävda schaktet ritades för hand, varefter det har omvandlats till digital form för att möjliggöra en samlad lagring av materialet i RAÄ UV's dokumentationssystem Intrasis. Ett flertal digitalfoton togs av undersökningsområdet.

Resultat

Schaktningarna gjordes utmed husets norra gavel, varvid dagermur och grundläggning frilades. Husets bredd är ca 6,5 m och en ingång finns på den västra sidan. Först rensades nederdelen av dagermuren fram (den täcktes av moderna massor). Muren består av natursten och tegel med spår av puts. Ett sekundärt putslager fanns ca 0,2 m under dagens markyta och utgjorde troligen en omputsning av byggnaden. Dagermuren var uppförd på en ca 0,4–0,6 m hög grundmur bestående av markstenar i 1–3 skift, vilka sammanfogats med lera och kalkbruk. Grundmurens östra del vilade delvis på det naturliga berget. Här ändrade grundmuren också delvis karaktär i och med att ett undre skift närmast bildade en sula. Tre stenar hade en något annorlunda orientering i förhållande till själva huset. Det fanns en tendens till att stenraden ”drog mot” nordost. Anledningen till detta är oklar. Antingen sammanhänger det med att man velat förstärka byggnaden mot öster i och med att berget sluttade något här eller så kan man tänka sig att stenarna representerade spår av en äldre grund.

Den norra ingångens tröskelstenar frilades även. Själva tröskeln består av delar av en eller två återanvända, slitna, gravstenar. Möjligen utgör det underliggande stenskitet också en äldre gravsten.

Rester av en vällagd stenläggning påträffades i norr i och med att schaktet utvidgades. Stenläggningen förefaller vara samtida med huset, då dess överyta stämmer väl med husets tröskel. Stenläggningen saknades helt framför huset och måste således ha plockats bort här. Kanske gjordes det så pass sent som när elledningarna fram till huset grävdes ned. I och med att arbetsföretaget inte krävde ett större schaktdjup här så fick stenläggningen ligga kvar efter dokumentation.

Fig 6. Den västra delen av grunden har här frilagts.
Foto Magnus Stibéus.

Fig 7. Grunden med den infällda tröskeln. Grundens östra del (bildens vänstra sida) var delvis uppförd direkt på det befintliga berget. Foto Magnus Stibéus.

Fig 8. Schaktet fotograferat mot väster. Här syns dels det framrensade berget, dels den något förskjutna nedre delen av grundmuren. Huruvida man gjort så för att få ett bättre underlag för huset eller om det rör sig om en äldre grund är osäkert. I bakgrunden skymtar en elledning. Foto Magnus Stibéus.

Fig 9 (överst). Återanvänd gravsten i tröskelns östra del. Foto Magnus Stibéus.

Fig 10. Återanvänd gravsten i tröskelns västra del. Foto Magnus Stibéus.

Fig 11 (ovan). En fragmentariskt bevarad stenläggning norr om ingången. Stenläggningen kan troligen kopplas samman med det stående huset och skulle kunna vara ditlagd på 1830-talet. Foto Magnus Stibéus.

Fig 12 (t h). Stratigrafin i nordöstra delen av schaktet. Ett tydligt brandlager kan skönjas bildens mitt. Foto Magnus Stibéus.

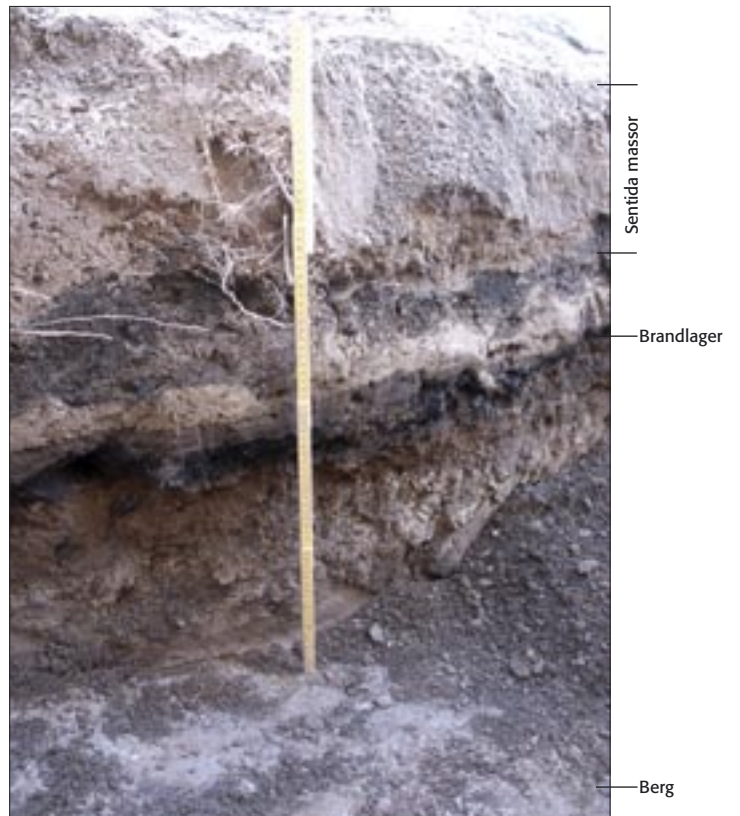

Fig 13. Två skärvor stengods påträffades i ett brandlager (F1 och 2). Foto Magnus Stibéus.

Intakta kulturlager kunde undersökas utmed ett begränsat parti (ca 1x2 m stort) vid husets nordöstra sida. Kulturlagren, som fanns ca 0,2–0,3 m under dagens markyta, täcktes av påförd sand. Under denna fanns ett tunt humöst sandlager, vilket tolkades vara rester av en gårdsyta. I lagret fanns inslag av träkol och organiskt material. Lagret överlagrade ett påfört sandskikt, som skulle kunna vara ett sättsandslager. Dessa två lager kan möjligen i tid motsvara den ovan beskrivna stenläggningen och således kopplas till det befintliga ”Grå huset”. Den senast beskrivna sanden täckte i sin tur först ett tunt humöst sandskikt, vilket överlagrade en tydligt bränd yta. Den brända ytan innehöll rikligt med träkolsbitar och representerade troligen rester efter en brand. Två stengodskärvor påträffades i

detta lager (F1 och 2). Skärvorna är av Sieburggods och kan troligen dateras till senmedeltid. Huruvida brandlagret är senmedeltida är dock osäkert, eftersom skärvorna kan ha hamnat här sekundärt. Brandlagret överlagrade i sin tur olika grus- och sandlager (0,3–0,4 m tjocka), vilka täckte den ovan nämnda bergsknallen. De här lagren innehöll inga fynd och föreföll delvis vara vattenavsatta. Bergets ovansida rensades fram för att konstatera om det fanns några spår av äldre ristningar, vilket emellertid saknades.

Helhetsintrycket av undersökningsresultatet blir att området är relativt söndergrävt i sen tid, men några iakttagelser kan avslutningsvis sammanfattas så här:

- Närvaron av stengods antyder att senmedeltida aktiviteter kan ha funnits i området.
- ”Grå huset” kan ha haft en föregångare på platsen, varvid man till viss del utnyttjat en äldre grund när man byggde här på 1830-talet.
- Utfyllnader har gjorts ner mot strömmen och här finns övertäckta bergsknallar. Vid framtida exploateringar i området bör man vara observant om de innehåller äldre ristningar.

Linköping fredagen den 13 april 2007

Magnus Stibéus

Referenser

Litteratur

- Hedvall, R. och Karlsson, P. 2002. *Kv Spetsen 10 i Norrköping*. Rapport UV Öst 2002:9. Arkeologisk förundersökning. Linköping.
- Karlsson, P. och Tagesson, G. 2003. *I Tyskebacken. Hus, människor och industri i stormaktstidens Norrköping*. RAÄ. Skrifter 47. Linköping.
- Nielsen, A-L. 2003a. *En 1600-talskällare i kv Mjölaren*. UV Öst rapport 2003:38. Linköping.
- Nielsen, A-L. 2003b. *1600-tals bebyggelse i kv Täppan*. UV Öst rapport 2003:39. Arkeologisk slutundersökning. Linköping.
- Lindgren-Herz, L. 1997. *Bebyggelseutveckling i kv Mjölarens väst del (fd kv Trehörningen)*. Rapport UV Linköping 1997:33. Linköping.
- Lindgren-Herz. 1998. *Spår av en äldre stadsbild i kv Mjölaren*. Rapport UV Linköping 1998:26. Linköping.
- Petersson, M. 1997. *Kv Bergsbron 7. Arkeologisk förundersökning, RAÄ 96, sentida kultur lager, Norrköpings stad, Östergötland*. Linköping.
- Sundberg, K. 1999. *Odling i stadens utkant*. Rapport UV Öst 1999:52. Linköping.

Övriga referenser

<http://www.norrkoping.se/kultur-fritid/museer/stadsmuseum/museet/bakgrund>
Hertz, A-C. Norrköpings kommun, muntlig uppgift.

Administrativa uppgifter

Län: Östergötland
Landskap: Östergötland
Kommun: Norrköping
Plats: Kv Bergsbron 8
Fornlämning: 96

Läge: Ekonomiskt kartblad 8G 9e
Undersökningens mittpunkt: X1234567, Y1234567
Koordinatsystem: RT90, 2,5 gon V
Höjdsystem: Lokalt

Riksantikvarieämbetet dnr: 422-4827-2006
Länsstyrelsen dnr: 431-25109-06
Länsstyrelsen beslutsdatum: 2007-02-06
Projektnummer: 1520896
Intrasisprojekt: O2006184
Rapportnummer: 2007:39

Ansvarig arkeolog: Magnus Stibéus

Beställare: Länsstyrelsen Östergötland
Kostnadsansvarig: Stadspartner AB

Undersökningstid: 2007-04-02 och 2007-04-11
Undersökt yta: 14 m²

Arkivhandlingar: Förvaras på ATA, Riksantikvarieämbetet Stockholm.
Fynd: Tre fyndnummer förvaras på RAÄ UV Öst i väntan på fyndfördelning.